

3. Кіндратець О. Сталий розвиток: політологічний аспект / О. Кіндратець // Політологічний менеджмент. – 2004. – № 4. – С. 126-134.
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Просвіта, 1996.
5. Сталий розвиток суспільства. 25 запитань і відповідей: Тлумачний посібник. – К.: Поліграф-експрес, 2001. – С. 16-18.
6. www.ecology.donbass.com
7. www.sustainable-cities.org

Капустіна Н. Б., НУ "ОЮА"

АНАЛІЗ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ УЯВЛЕНЬ М. ФУКО: ВІД "АРХЕОЛОГІЇ ЗНАННЯ" ДО "ГЕНЕАЛОГІЇ ВЛАДИ"

В статті проводиться аналіз сучасного суспільства крізь призму творчої думки Фуко. Тут розвиток його ідей умовно ділиться на два етапи. Перший – "археологічний", де він досліджує умови появи певної соціальної проблеми в дискурсі. Другий етап – "генеалогічний", де він розглядає, проблематизує сучасні конфігурації практик, а потім описує історію їх становлення.

The analysis of modern society, conducted in this article, is based on the works of famous French philosopher Michel Foucault. Among the problems of modern society, affected by Foucault the following problem stands – connection between knowledge and power, change of mechanisms of functioning of power in modern societies. Research is guided by the method of archaeology offered by the philosopher. This method allows to expose the structure of thought, determining the scopes of conceptions of certain epoch.

Картина суспільного життя стала предметом глибокого критичного осмислення для Мішеля Фуко. Його дослідження відбувалось у період загострення чутливості суспільної думки до соціальних протиріч. В цей час падає престиж науки, що не змогла ані передбачити, ані пояснити соціальні катаклізми, змінюється місце гуманітарної культури у суспільстві. Індивідуальне "Я" входить у суперечність з реальністю масової революційної дії й одночасно з тотальним поширенням анонімних механізмів влади та соціального примусу.

Актуальність нашого дослідження обумовлено тим що, динамічність сучасного суспільства вимагає особливої методології дослідження, методології запропонованою М. Фуко.

Теоретико-методологічною підставою статті послужили різного роду дослідження вітчизняних і зарубіжних (і в першу чергу французьких) авторів: Бодрійяра Ж., Дельоза Ж., Ерібона Д., Візгина В. П., Рикліна М., Автономової Н. С., Ляха В. В.

Метою дослідження є аналіз умов формування і існування різних соціально-правових і політичних феноменів суспільного життя, вміст яких трансформується і в часі і в просторі. Мета дослідження передбачає вирішення таких задач:

- виявити призначення археології знання як способу аналізу сучасного суспільства

- розшифрувати генеалогію сучасної влади

Якби знадобилося назвати найвпливовішу концепцію у галузі сучасної філософії, то такою, безсумнівно, стала б "генеалогія влади". "Генеалогія влади" планувалась Фуко як додаток до розробленої ним "археології знання", проте згодом переросла первісні рамки дослідження і набула самостійного значення. І тоді "археологія знання" стала одним із методологічних прийомів, який дозволяє побудувати певну стратегію дослідження [1, 147].

Ідеї Фуко протилежні ідеям європейської раціоналістичної традиції. Він підпорядковує останню "традиції нового типу раціональності", "антиплатонізму". Якщо дійсна влада спирається на розуміння істини і змісту в душі ідей "платонізму" і "філософії довіри", то це "влада істини". Якщо вона виходить з ідей "антиплатонізму" і "філософії підозри", то це "істина влади", котра спирається на "мікрофізику влади", засновану на техніці володарювання, і створює сама себе. Разом з тим Фуко ставить на перше місце не пошук істини, а життя згідно з істиною, він реконструює античний підхід до процесу пізнання.: "І тепер роль інтелектуала полягає не в тому, щоб, пройшовши "трохи вперед" чи злегка відсунувшись "убік", висловлювати а всіх безмовну істину, а швидше навпаки, в тому, щоб боротися проти всіх видів влади там, де він сам є відразу і об'єктом, і засобом: у самій системі "знання", "істини", "свідомості", "дискурсу" [175, 69].

Фуко приділяє велику увагу дослідженню історії. При цьому він намагається говорити про події не в плані їх хронологічної послідовності і необхідного взаємозв'язку, що фіксується "однією чи багатьма свідомостями" [6, 83], але в плані гетерогенних подієвих серій, що співіснують у часі і входять до складу нестабільних, і квазієдностей, що складаються випадковим чином.

Археологія в його тлумаченні "описує дискурси як часткові практики в елементах архіву" [5, 132]. Не філологія, а археологія має справу

з висловлюваннями в активному полі історичних подій, здійснень. Археологія визначає можливості сказаних речей [5, 130-132]. Про архів Фуко пише так: "...архів визначає частковий рівень, рівень практики, що виявляє множинність висловлювань про певну кількість регулярних подій, як про певну кількість речей, що піддаються тлумаченню й операціям" [6, 130]. У дискурсі людина зустрічається зі сказаними речами і сформульованими в межах висловлювань словами. Речі і слова філософськи конститууються в дискурсі.

Фуко ввів до теорії історичних досліджень "розриви", перервності, лакуни, пропуски, незакінченості тощо. Це здавалося чимось революційним, оскільки до цього домінувала еволюційна, безперервна схема розвитку будь-якого історичного утворення. Хоча сам Фуко зазначав з цього приводу, що йшлося не про нове відкриття, а про певний новий "режим" в дискурсі та в формах пізнання. Причому це не означало, що основна ідея полягала в тому, щоб скрізь побачити перервність, розрив, а в тому, щоб поставити питання, яким чином в деяких послідовностях, в певному порядку раптом з'являється зупинка, перерив, відступ назад тощо. Важливо було побачити в цих перервах знак чогось. І тому це не означало просту зміну попереднього змісту (відмови від старих помилок, перегляд старих істин), а зміну певної теоретичної форми пізнання (зміну парадигми, модифікацію систематичної сукупності теоретичних положень). Отже, дійсно йшлося про входження науки в певний режим дискурсу, в якому має значення не внутрішній зміст знання, а те, яким чином воно функціонує, піддається зовнішнім впливам, а інколи зазнає глобальної трансформації. Тобто є різні "дискурсивні режими", з якими і має справу дослідник.

Однак, слід мати на увазі і те, що у Фуко поняття перервності тісно пов'язане з поняттям "випадок", "подія", і що відповідно це вплинуло на попередню схему осмислення дійсності, коли випадок протиставлявся структурі, внутрішній завершеності, тоді як випадкове – це сфера ірраціонального, немислимого. Тому слід дещо докладніше зупинитися на цьому понятті. Звичайно, можна випадкову подію, випадок протиставляти структурі, порядку визначеності, раціональності тощо. Проте Фуко звертає увагу на те, що випадок – це не окрема реальність, яка належить до сфери "випадковостей", це – певний спосіб втілення, реалізації тієї ж структури.

Отже, існує багато рівнів, типів подій, які відрізняються за своїм способом дії, хронологією, амплітудою тощо. І проблема полягає в тому, щоб розрізнити серед випадків такі, які утворюють лінії, вдовж

яких вибудовуються зв'язки між ними. Археологія призначена для описування різних просторів незгоди. Тому тут зовсім інше ставлення до суперечностей, ніж в концепції діалектики, тлумачення їх як форми розвитку тощо. Тобто неузгодженості існують на різних рівнях, в різних сферах. Більше того, виявляючи суперечності, неузгодженості, археологія не намагається з'ясувати більш глибокі витоки, способи їх розв'язання, спонукальні сили тощо. Отже, археологія відмовляється розглядати суперечності як загальну функцію, що діє на всіх рівнях розвитку якогось явища. Вона тут нагадує систему класифікації, запропоновану К. Ліннеєм, зазначає В. В. Лях [4, 156]. Маємо справу з різними дискурсивними утвореннями. Причому таке утворення зовсім не означає, що це якийсь ідеальний текст, протяжний і гладенький, що проявляється шляхом розгортання різних суперечностей, які зрештою знаходять своє розв'язання у певному синтезі. Отже, археологічний аналіз знімає примат суперечностей, як основну форму розвитку, як певну стихію Логосу, хоча при цьому намагається зберегти дискурс з усіма його неузгодженостями, провалами, конфліктами і кострубатостями.

Можна сказати, що методологія Фуко спрямована проти загальностей універсального типу, коли намагаються віднайти дух або науку даної епохи. Він принципово стоїть на тому, що такої цілісності не існує. Ті, хто намагається в його описах знайти ознаки цієї цілісності, не розуміють його основної інтенції. "Те, що для них було б лакуною, упущенням або помилкою, для мене – намір, методологічне виключення" [6, 159]. Більше того, для жодного з описів не існує якогось привілею, оскільки існує ціла мережа різних взаємозв'язків, інтердискурсивних просторів. При цьому жодне з дискурсивних утворень не належить лише одній з систем, вони одночасно входять в різні сфери відношень, не займаючи одне і те ж місце, і не виконуючи одну і ту ж функцію. "Отже, – писав М. Фуко, – горизонт, до якого звертається археологія, – це не сама по собі наука, мислення, менталітет або культура; це схрещення інтерпозитивностей, чий межі і точки перетину можуть бути миттєво позначені. Археологія – порівняльний аналіз, призначений не для того, щоб редукувати розмаїття дискурсів і відобразити єдність, що повинна їх підсумовувати, а для того, щоб розділити їх розмаїття на окремі фігури. Наслідок археологічного порівняння є не об'єднання, а розрізнення" [6, 159-160].

Мета археології полягає в тому, щоб віднайти специфіку розрізневих дискурсивних утворень, встановити гру аналогій і розрізень такими, якими вони постають перед нами на рівні правил їх утворення.

Вона також розкриває зв'язки між дискурсивними утвореннями і недискурсивними сферами (установи, політичні події, економічні процеси тощо). Навіть розглядаючи єдність фактів висловлювання, археологія не намагається з'ясувати, чим воно зумовлене, не намагається віднайти первинний смисл, вона намагається визначити, як закони утворення, з яких з'являється ця єдність і які характеризують реальність, до якої вона належить, можуть бути зв'язані з недискурсивними системами – "вона, таким чином, прагне визначити специфічні форми артикуляції" [6, 162].

Можна, мабуть, сказати, що в особі Фуко Розум дозрів до визнання обмеженості свого попереднього підходу, який полягав у прагненні оволодіти об'єктами дійсності, виявивши закони їх розвитку і розглядаючи відхилення від них як аномалії; у підґрунті цього підходу лежить визнання того, що істина може бути тільки одна і нею необхідно оволодіти. Підґрунтя нового підходу вбачається в усвідомленні того, що дійсність набагато багатша, ніж здавалося досі і ніж Розум був спроможним осягти, насправді існує не одна послідовність подій, а принаймні кілька, і вони перетинаються, накладаються одне на одне тощо, об'єкт виявляється значно багатшим за змістом, ніж вважалось раніше, існує кілька істин щодо нього; тепер слід спиратись на принцип доповнюваності, що дозволить отримати загальну картину. Істинний науковий раціоналізм, пише О. І. Гвозд'юк, уникає абсолютизації своїх ідей, бо кожна з них, наскільки б не були великими її претензії на вираження універсального змісту нескінченного світу, може подати цей зміст лише в конкретній історичній та розсудково-обмеженій формі. Ця форма завжди неповна, а тому відносна [2, 163].

На другому етапі своєї творчості Фуко переходить від "археології знання" до "генеалогії влади", але основне спрямування думки Фуко тут зберігається. Як і археологія, генеалогія протистоїть традиційному уявленню про історію як щось послідовне і взаємопов'язане. Підхід до історії думки з генеалогічних позицій полягає у розчеплюванні єдності в пошуках дійсних відмінностей, сингулярностей, особливих форм і тих розривів, які відділяють їх від інших форм; у виявленні тих локальних співвідношень сил, котрі лежать у підґрунті будь-якого феномену і визначають його специфіку, відділяючи його від інших феноменів.

Як відомо, генеалогія – це напрям аналізу історії та культури, насамперед релігії та моралі, дослідження процесу їхнього зародження та розвитку. Початок генеалогічної традиції поклав Ніцше. Він вперше показав відносини влади не через призму політичних інститутів, не

через співставлення ролей владних структур, а як певну анонімну силу, що існує без суб'єкта. Тому ні народні маси, ні окремі політичні суб'єкти, на його думку, не впливають на хід історії. Фуко писав: "Ніцше – це філософ влади, якому вдалося осмислити владу, не замикаючись для цього у рамках політичної теорії" [8, 78].

Генеалогічний підхід Ніцше, особливо стосовно моралі, високо оцінив М. Вебер, але він трактував ніцшеанську ідею "resentment" ("образи") як фактор, який пояснює походження релігійно-моральних понять. Саме Вебер поширив генеалогію на аналіз історико-культурних явищ. Значний розвиток генеалогія отримала і в творчості Фуко.

У статті "Ніцше, генеалогія, історія" він відзначає: "Але якщо генеалог прагне швидше до того, щоб слухати історію, ніж до того, щоб вірити в метафізику, про що він дізнається? Про те, що за речами знаходиться "дещо зовсім інше", не стільки їх сутнісна і позачасова таємниця, але таємниця, котра полягає в тому, що вони не мають суті, або що суть їх була б складена частинами з чужих їм образів" [8, 80]. Ця відсутність "суті" речей розгортається у Фуко як "безліч можливих позицій і функцій".

Філософ доходить висновку, що влада являє собою "безліч відносин сил, іманентних області, де вони здійснюються, і конститутивних для її організації" [7, 192]; влада виявляється, внаслідок цього, всюдисущим і нестабільним відношенням сил, що постійно змінюється, оскільки може бути інтерпретована як локальна система сил.

Влада у нього не є владою уряду або якогось апарату, що гарантує порядок у державі. Влада не є типом підкорення, відмінним від насильства. Влада не є, нарешті, системою панування однієї групи над суспільством, що обумовлює його поляризацію на два табори. Влада є швидше розмаїттям відносин сил, які заповнюють і організують певну сферу, гра, у процесі котрої посилюються, змінюються, перевіряються різні тенденції силових співвідношень. Можливість влади закладено не у споконвічному існуванні державного насильства чи державний суверенітету, від якого були б похідними нижчі форми влади, але в "цоколі співвідношень сил", що постійно породжують ситуації влади і завжди носять нестабільний та локальний характер. Влада всюдисуща не тому, що наділена привілеєм усе збирати в єдину систему, а тому, що вона реалізується у будь-який момент й у будь-якому місці. Вона не втілена в якомусь центральному інституті і не є "владністю того, хто панує", а являє собою поле можливостей, утворюване спонтанними співвідношеннями сил. Влад незвідна до репресії. Якщо влада обмежується тільки функцією придушення, тобто використовується

як негативна влада, то стає надзвичайно крихкою. Влада сильна там, де створює позитивні ефекти на рівні потягів. Вона не перешкоджає знанню, а творить його. Знання не звільняє від влади (над нашою душею, нашим тілом, нашою статтю); виробництво знання є складовою частиною поширення і здійснення влади, а значить – підкорення індивідів тій владі, яку вони самі породили. Влада не є чимось таким, що можна захопити і поділити, відняти й утримати, тому що вона здійснюється в незліченних точках, у грі нерівних рухливих відносин. Відносини влади не тотожні іншим (економічним, пізнавальним, статевим тощо) відносинам, але іманентні їм.

Владні відносини, таким чином, не варто пов'язувати тільки чи переважно з відносинами насильства; вони належать не стільки суспільній надбудові, скільки базису суспільства, вони є скрізь, де є взаємодіючі різноманітні сили. У цьому сенсі влада не спускається "згори", а приходить "знизу". Відносини влади носять одночасно інтенціональний і несуб'єктивний характер. З одного боку, не існує влади, яка б не розгорталася у ряді намірів, а з іншого, влада далеко не є результатом вибору або рішення індивідуального суб'єкта. Тому пошуки "генерального штабу", який несе відповідальність за раціональність влади, позбавлені змісту. Ані правлячі касти, ані суспільні групи, що контролюють державний апарат, ані господарські структури, що приймають найважливіші економічні рішення, не мають повної влади над усею функціональною мережею суспільства.

Ця концепція спонтанно виникаючих і нестабільних силових ансамблів, між якими, внаслідок їх нерівності [7, 196], з'являються владні відносини, по суті глибоко плюралістична, оскільки вона усуває всяку можливість єдиного, привілейованого, законного центра влади, підходячи до будь-якого явища як до суто локального.

Особливу увагу громадськості Фуко привернув до "великих апаратів", глобальних форм панування. Ці апарати здійснюють свою владу за допомогою інституціалізованого дискурсу. Важливий аспект розуміння влади у Фуко полягає у тому, що вона подається філософській спільноті як влада "наукових дискурсів" над свідомістю людини. Інакше кажучи, знання, що здобувається наукою, саме по собі є відносним і тому нібито сумнівним з погляду "загальної істини". Воно нав'язується свідомості людини в якості "безперечного авторитету", що змушує її мислити вже готовими поняттями й уявленнями. Дискурс править вже сам по собі, через що немає необхідності шукати джерело влади. Власне кажучи, міркування для нього є владою і не потребують пошуків якихось матеріальних сил.

Найістотнішим у загальному вченні Фуко виявилось його положення про необхідність критики "логіки влади і панування" у всіх її виявах. Саме це було і залишається найпривабливішою тезою його доктрини, яка перетворилася на свого роду "негативний імператив", що вплинув на свідомість дуже широких кіл сучасної західної інтелігенції. У книзі "Воля до знання" – одного з томів "Історії сексуальності" (1976) Фуко виступає проти тиранії "тоталізуючих дискурсів", які легітимують владу (одним з таких видів дискурсу він вважав марксизм), в боротьбі з якими і повинен був виступити його аналіз "генеалогії" знання, що дозволяє, на думку вченого, виявити фрагментарний, локальний і специфічний характер цього "знання". Дискурсивний характер знання і механізм його перетворення на знаряддя влади пояснюється досить просто, якщо ми пригадаємо, що сама свідомість ще у рамках структуралізму мислилася винятково як мовне явище. Міркування Фуко йдуть у руслі, традиційному для структуралізму і постструктуралізму, які в принципі заперечують можливість індивідуального висловлювання. Людина для них – це бранець мови, носій певної мовної поведінки і жертва диктату мислення. Індивідуум створюється мовою, його світобачення – заручник того або іншого дискурсу. "Нормальні" люди є носіями "культурного несвідомого", тобто позаперсональних дискурсивних практик, і ці люди тим більшою мірою "нормальні", чим менше вони замислюються над тим, що той чи інший дискурс, по суті, "гвалтує" їхню свідомість. З погляду мовної свідомості, не можна собі уявити навіть можливість будь-якої свідомості поза дискурсом. З іншого боку, якщо мова визначає мислення й ті форми, які в ньому є (так звані "розумові форми"), то народжені цим сполученням науки дисципліни одночасно формують "поле свідомості", постійно його розширюючи і, що є для Фуко найважливішим, тим самим здійснюючи функцію контролю над свідомістю людини.

На жаль, менш докладно Фуко пояснює механізми дії влади. Його уявлення про ефективну картину всевладдя викликають відчуття якоїсь її безцільності й ірраціональності, замкнутості на собі. Таким чином, влада в нього, будучи вищим принципом реальності, фактично існує сама заради себе. Фуко відмовляється від пошуків витоків влади, від роботи з поняттям влади на рівні її соціального застосування і концентрує свою увагу на її зовнішніх проявах та внутрішньому самоконтролі, на формуванні суб'єкта як результату її впливу. У Фуко влада (як і бажання) безструктурна, він фактично надає їй характер сліпої спраги всебічного панування над індивідом, сфокусованого на останньому як на центрі застосування своїх сил. Влада не є ані

інститутом, ані структурою, ані якоюсь силою, котрою наділені окремі люди. Це для Фуко поняття стратегічних відносин у суспільстві.

"Ми ще не знаємо, що таке влада, – пише Фуко. – Адже, врешті-решт, потрібно було дочекатись ХІХ сторіччя, щоб дізнатися, що ж таке експлуатація; можливо, ми ще не знаємо, що таке влада. Не вистачить ані Маркса, ані Фрейда, щоб допомогти нам пізнати цю таку загадкову річ, одночасно і видиму, і невидиму, присутню і приховану, інвестовану усюди, яку ми називаємо владою... Перед нами велике невідоме..." [9, 75].

Подекуди Фуко розглядає поняття "влада" як діагностичне. Влада в його теорії безособова й індиферентна, але саме воля до влади встановлює стосунки панування і підкорення, до яких у тій або іншій мірі можуть бути зведені усі інші відносини. Влада спирається на знання й одночасно ініціює його, при цьому влада і знання доповнюють і посилюють одне одне.

Важливий аспект творчості Фуко, його інтересу до аналізу історії з позицій "археології знання" та "генеалогії влади" полягає в тому, що історія для нього є формою пізнання і влади одночасно, простіше кажучи, засобом контролю і культивування минулого як його знання. Історик намагається відтворити минуле, пояснюючи дійсне минулим і стверджуючи істину факту, події. Історичний опис, твердить Фуко, є практикою, що має силу, цілі, наміри; і ці сили пронизані тенденцією стирати розходження в минулому та пояснювати ту чи іншу версію в сьогоденні. Практика міркування про минуле ставить історика в привілейоване положення як людину, що знає минуле; історик має владу. Історик стає інтелектуалом, що здійснює керівництво минулим, вирощує і розвиває його, контролює відношення до нього. Оскільки під тезою тривалості (безперервності) історик збирає досвід минулого, то він має ідеологічний інтерес у піднесенні значення минулого, наново відстоюючи неминучість, з котрою минуле йде до дійсного, у той ж самий час заперечуючи, що на карту поставлена влада.

Таким чином, не випадково спеціальним об'єктом дослідження М. Фуко стала історія виникнення позитивної влади над тілом і духом, яка склалася протягом останніх трьох сторіч, а також те, з якими специфічними техніками вона пов'язана.

Література:

1. Автономова Н. С. Концепция "археологического знания" Мишеля Фуко // Вопросы философии. – 1972. – № 10. – С. 142-150.
2. Гвоздзік О. І. Раціональність: загальна теорія та логіка історії. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – 176 с.

3. Костицький М. В. Політико-правова доктрина як основа побудови української держави і права // Вісник Львівського університету. Львів: Світ, 1994. – Серія юридична. – Вип. 31. Проблеми державотворення в Україні.
4. Лях В. В. Від "археології знання" до "генеалогії влади": проблема побудови метафізики в добу постмодерна // Постмодерн: переоцінка цінностей. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2001. – С. 151-168.
5. Фуко М. Археология знания – К.: Ника-Центр, 1996. – 239 с.
6. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М.: Касталь, 1996. – 447 с.
7. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. – М.: Праксис, 2002. – 384 с.
8. Фуко М. Забота о себе. – К.: Ника-Центр, 1999.
9. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., А-сэд, 1994. – 470 с.

Мазуренко Л. І., ОНАЗ ім. О. С. Попова

НАУКОВІ ДОСЯГНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПІДТРИМКИ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

В статтє охарактеризована степенє раскрытия научными работниками проблем формирования государственной региональной экономической политики в условиях трансформационных процессов; проанализировано освещение в научных трудах хода становления и исторического развития отечественного малого бизнеса и этапы формирования системы его государственной поддержки; раскрыты позиции ученых, которые касаются инструментария реализации региональной политики поддержки малого предпринимательства.

The article is describe degree of scientists disclosure problems of state regional economic policy formation in terms of transformation processes; coverage of scientific studies and historical progress of establishment of small businesses and domestic stages of formation of its government support is analyzed, scientists position regarding implementation of regional policy instruments to support small entrepreneurship is uncovered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність і важливість аналізу здійснення державної політики підтримки малого та середнього бізнесу зумовлена потребами та особливостями формування